
L'ermita de Llutxent-Casa Museu Alfons Roig: un projecte de futur

ANA Mª REIG FERRER - BIBLIOTECA DEL MUVIM

Per a Alfons Roig, 30 anys en el record

En aquesta mateixa revista vam presentar el passat any les diferents tipologies patrimonials de l'ermita de la Mare de Déu de la Consolació de Llutxent. Enguany volem exposar un projecte de futur: la creació d'un centre cultural, que bé podria denominar-se "Ermita de Llutxent-Casa Museu Alfons Roig", perquè la millor manera de conservar el patrimoni és donar-li un ús.

La creació d'un centre cultural gestionat per la Diputació de València, actual propietària, implicaria salvaguardar l'ermita i gestionar el seu patrimoni artístic, etnològic i immaterial, a més del bibliogràfic i documental generat pels seus administradors: la família Rius i Alfons Roig.

Es tracta d'un projecte de futur no tan llunyà car Eusebi Moreno, que va heretar l'Ermita d'Alfons i la donà a la Diputació, està d'acord amb el projecte i ens podria ser d'ajuda en molts aspectes per la seua experiència i coneixement de totes les activitats i persones que han passat per l'Ermita en vida del pare Roig. Coincidint amb el trenta aniversari de la mort d'Alfons Roig (1903-1987) creiem que és un bon moment per abordar aquest projecte i presentar-lo a la consideració de la Diputació. Abans, però, de passar a valorar-lo, analitzem la viabilitat mitjançant un diagnòstic estratègic.

1. Diagnòstic estratègic: anàlisi DAFO

Partint del que tenim i del que pretenem aconseguir, s'ha realitzat

A. Roig davant l'ermita (J-F. Ramseyer, ca. 1980)

una anàlisi DAFO per veure quines són les febleses i amenaces, però també les fortaleses i oportunitats, amb la finalitat de tenir un diagnòstic més real dels factors interns i externs que poden influir en aquest projecte.

Dins els factors interns hem de comptar amb els punts febles i els forts de la institució. Per als externs, ens fixem en les oportunitats i les amenaces.

Pel que fa a les *febleses* s'observa un canvi dels hàbits de consum cultural. L'usuari de patrimoni artístic sol visitar allò que li és còmode i conegut, encara que no sempre siga el més interessant. D'altra banda, l'escàs interès per l'estudi i la investigació històrica fa que siguen poc consultats

els arxius i les biblioteques. És més còmode consultar Internet.

Entre les *fortaleses* cal reconèixer que hi ha un excel·lent fons bibliogràfic i documental en els arxius de l'ermita (Arxiu de la fundació de l'ermita, Arxiu de la família Rius-Monfort i l'Arxiu personal d'Alfons Roig). A més, al ser depenent de la Diputació de València, es podria comptar amb una plantilla de personal qualificat, béns d'equip i desenvolupament tecnològic i amb la protecció administrativa de la Corporació provincial.

Entre les *amenaces* està l'escàs interès de la Diputació per gestionar espais en els municipis, cedint la gestió als ajuntaments, el que suposaria una càrrega per a l'administració municipal.

Al tractar-se d'una ermita fundada al segle XVIII per un "il·lustrat" hi hauria la possibilitat d'incorporar l'ermita de Llutxent al Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat-MUVIM. D'aquesta manera es presentarien unes *oportunitats* que caldria aprofitar. En primer lloc, es restituiria l'important fons bibliogràfic i documental procedent de l'ermita (actualment a la biblioteca del MuVIM i que forma part de la Biblioteca General de la Diputació) i es comptaria amb pressupost, equipament tècnic i personal. En segon lloc, fariem efectiva una descentralització cultural, potenciant una comarca de l'interior, la Vall d'Albaida, cosa que comportaria un impacte social al poble i un augment del turisme cultural que potenciarà l'economia del poble.

Vista de l'ermita (J-F. Ramseyer, ca. 1980)

2. Valoració de l'ermita com futur centre cultural

2.1 Valor historicosocial

L'ermita de Llutxent era una antiga ermita dedicada als Sants Metges, Sant Cosme i Sant Damià, que va ser reedificada a l'últim quart del segle XVIII pel matrimoni Gabriel Serra i Paula Rius i consagrada a la Mare de Déu de la Consolació. Es tracta d'una fundació privada, que mai va dependre de l'Església, ni tampoc del municipi.

Al llarg dels seus dos-cents i escaig anys d'història, han estat molts els cronistes que han escrit ressenyes de l'ermita de la Mare de Déu de la Consolació. Madoz diu que a mitjans del segle XIX existien dues escoles de nens a Llutxent, una estava al poble i l'altra a l'ermita. Pedro Sucías Aparicio, en l'últim quart d'eixe segle, diu de l'ermita que tenia tres preciosos altars, un davant de la porta d'entrada, dedicat a la Mare de Déu de la Consolació, i dos més menuts, al creuer, a banda i banda, amb les advocacions de Sant Vicent i Sant Josep.

A finals del segle XIX la devoció a la Mare de Déu de la Consolació, venerada a l'ermita de Llutxent, s'havia

estès pels pobles de la comarca. Teodoro Llorente ho corroborava així:

“A Luchente vienen en devota romería gentes de una extensa comarca; pero no á la iglesia del *Codol*, sino á la ermita de la Virgen de la Consolación [...] la capilla está llena de exvotos, testimonio de la fe en aquella imagen, tenida en estos pueblos por muy milagrosa”.

Carlos Sarthou en la *Geografía general del Reino de Valencia* diu que, així com el convent de Sant Domènec està “mig abandonat”, a l'ermita van molts devots perquè la Mare de Déu de la Consolació tenia fama de miraculosa.

De tot això deduïm que la importància historicosocial d'aquest ermitori resideix en el seu doble valor d'ús: centre educatiu i lloc de culte. L'ermita va ser la primera escola que va existir a Llutxent, en la qual es va impartir ensenyament gratuït i va continuar convivint amb l'escola pública del poble fins ben avançada la segona meitat del segle XIX.

Quan a mitjan segle XX l'ermita va passar a ser propietat d'Alfons Roig,

va seguir tenint un valor historicosocial. Va ser un lloc de trobada ecumènic, intel·lectual i artístic (encara és lloc de trobades, de concerts i de culte). Allí van residir temporalment sacerdots, artistes i intel·lectuals de tot el món, els quals van trobar a l'ermita un recinte de pau i espiritualitat. Gràcies a aquest intercanvi cultural, el nom de Llutxent va ser conegut en el panorama cultural europeu i encara són molts els intel·lectuals i artistes vius que ho recorden.

2.2 Integració i coherència en l'entorn

L'ermita està situada en plena muntanya, envoltada de pins, en un entorn tranquil, serè i harmoniós, formant part del paisatge cultural anomenat *Montserrat*. Està tan integrada en el seu entorn que sembla més una casa de camp que no una ermita.

Des de l'exterior és difícil definir el caràcter de l'edifici, atès que la capella s'hi troba integrada dins el cos domèstic de la casa. Tan sols l'espadaña revela que hi ha un lloc de culte. Es tracta d'un edifici on predomina la racionalitat i on cada element de la seua construcció és el signe de la interrelació de l'ésser humà amb el seu entorn.

Vista de l'ermita (R. Mascarell, 2017)

2.3 Grau de coherència tipològica

L'ermita no ha patit canvis estructurals al llarg de la història i les millores realitzades sempre han respectat la seua originalitat, per la qual cosa ens trobem davant d'un edifici amb un alt grau de coherència tipològica.

Les diverses arts (arquitectura, escultura, pintura, ceràmica) s'integren en un programa coherent on es relacionen les diferents finalitats de l'ermita: culte a la Mare de Déu de la Consolació, celebració de la seua festivitat anual, ensenyament gratuït per als xiquets del poble i manteniment de l'ermita i de l'escola.

jor, també del segle XVIII, de fusta crua, sense policromar, de tradició barroca i amb elements decoratius rococó. En el centre hi ha una fornícula que alberga la imatge de la Mare de Déu de la Consolació asseguda en el seu tron, una talla del segle XVIII realitzada per l'imatger valencià Esteve Bonet, igual que la resta de talles de l'ermita.

Les pintures de la cúpula representen cercles barrocs d'àngels cantors i músics; al centre destaca la figura d'un àngel de talla amb una creu. També hi ha altres pintures realitzades al segle XVIII, com per exemple, un retrat del fundador.

despreniments en la pintura de la cúpula i les petxines) al bon quefer de l'artista Artur Heras que, animat per Alfons Roig, va introduir elements contemporanis referits a la història de l'ermita que permeten integrar noves i velles històries en torn a l'edifici.

Si a aquestes obres de restauració afegim les de condicionament i manteniment realitzades per Eusebi Moreno per al confort de l'habitatge (estanquitat enfront de la pluja, impermeabilització, aïllament tèrmic, etc.), podem dir que ens trobem davant un edifici en òptimes condicions de conservació.

Cuina planta baixa (A. Reig, 2012)

A. Roig davant les obres de l'ermita (Rafa de Luis, 1982)

La ceràmica arquitectònica que recobreix l'interior de la capella i els sòcols són els originals del segle XVIII. Al paviment hi ha motius florals i en el sòcol panells ceràmics que representen escenes del *Miracle dels Corporals* entrellaçats amb adorns del rococó, i en els angles del creuer escenes de l'"aparició de la Creu". A l'escala que puja al cambri figuren escenes populars de caça i pesca i altres representacions quotidianes. Es tracta d'un revestiment ceràmic que guarda coherència amb les característiques arquitectòniques de la resta de l'edifici i amb altres elements artístics, com per exemple el retaule de l'altar ma-

De tot això es desprèn que ens trobem davant d'unes tipologies patrimonials amb un alt grau de coherència, totes elles emmarcades en l'últim quart del segle XVIII, coincidint amb els anys de construcció i ornamentació de l'ermita.

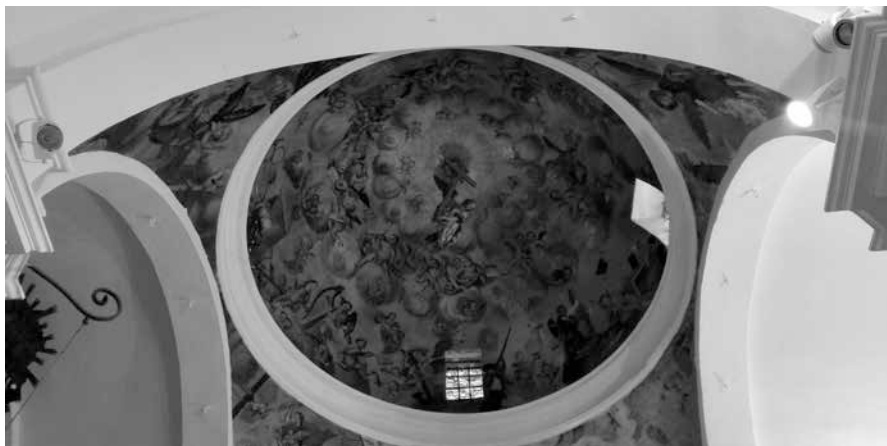
2.4 Estat de conservació i restauració

L'estat de conservació de l'ermita és bo. El 1982 es van reparar les cobertes i les façanes gràcies a la iniciativa de la Diputació de València. La restauració de l'edifici va estar a càrrec de l'arquitecte Ximo Sanchis i les pintures de la cúpula (l'aigua de la pluja s'havia filtrat provocant

2.5 Excepcionalitat

Si hi ha quelcom de característic a l'ermita, hauríem de parlar-ne de la seua excepcionalitat. Es tracta d'un edifici construït, des dels seus inicis, com a lloc de culte i d'ensenyament, d'ací l'existència de dues zones arquitectòniques (casa-escola i capella) íntimament unides.

Altres elements que la singularitzen podrien ser: els vitralls de la cúpula de l'artista francès Alfred Manessier (1911-1993); la senzillesa d'una taula de fusta acoblada, sense claus, feta d'un xiprer de la finca, que fa les funcions d'altar; o gaudir d'una cúpula

Vista de la cúpula i els vitralls (A.Reig, 2014)

on conviuen representacions quotidianes amb universos barrocs.

Per entendre eixes novetats, cal conèixer l'esperit de renovació litúrgica d'Alfons Roig. A través dels traços biogràfics oferts per Vicent Comes, sabem que quan va acabar la Guerra Civil l'interès que regnava en els ambients eclesiàstics era que tot tornara a ser com abans de la guerra. En canvi, Alfons Roig era partidari dels criteris renovadors que van imperar en l'Exposició d'Art Sacre de 1939 de Vitòria. El pare Roig es preguntava que si l'Església havia emprat sempre les formes artístiques nascudes en cada període històric, calia obrir-se ara a les noves creacions artístiques. Ell mateix, quan va tornar a la seua parròquia, Sant Joan de Ribera, a l'avinguda del Port de València, va aprofitar la seua reconstrucció per introduir els nous criteris renovadors i va realitzar l'altar de pedra de les muntanyes valencianes, preferint la senzillesa i austeritat de la pedra al marbre.

2.6 Valor simbòlic

Estem davant d'un lloc carregat de simbolisme. Les dues zones arquitectòniques (casa-escola i capella) simbolitzen la unió terrenal i espiritual.

La devoció a la Mare de Déu, la celebració de la seua festa gran, la vinculació amb Santa Maria de Da-

roca a través del *Miracle dels Sants Corporals*, li dóna un simbolisme sagrat. Però l'ermita també té un significat laic: en una primera època es feu ressò l'educació i l'ensenyament, passant més tard, en temps d'Alfons Roig, a ser un lloc d'encontre ecumènic, artístic i literari.

La ceràmica que recobreix la capella també està carregada de simbolisme. Pérez Guillén diu que l'increment de panells ceràmics en la segona meitat del segle XVIII, en un moment de regalisme centralista i de despotisme il·lustrat, no és fruit de la casualitat. Aquesta proliferació pública d'imatges sagrades sembla formar part d'una croada que participa de la con-

tradició en què es veuen embolicats molts intel·lectuals il·lustrats catòlics del moment, com el fundador de l'ermita. Se senten atacats per l'enciclopedisme i l'ateisme, però es mostren contraris a l'obscurantisme de la pietat barroca i accepten el progrés. D'ací que es considere vehicle d'un reformisme didàctic i missional.

Si bé els panells ceràmics del sòcol ens donen una visió devota i educativa de la història de Llutxent, el fundador també es permet la llicència d'oferir una representació simbòlica que demostra el seu nivell cultural. Certament, la tècnica emprada i els dissenys utilitzats pels pintors ceramistes procedeixen directament de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València, en canvi la selecció iconogràfica està determinada pel client. Per tant, en plena Il·lustració, Gabriel Serra se sentiria afalagat intel·lectualment triant aquestes representacions i simbolismes: això suposava un cert nivell cultural i una consegüent diferenciació social.

Al centre de la capella, just sota la cúpula, hi ha un panell ceràmic en el qual es representa el mite de Perseu i Andròmeda. Pérez Guillén ens apropa a la seua interpretació simbòlica

Trobada a l'ermita (J-F. Ramseyer, ca. 1980)

A. Roig a casa d'un amic (Rafa de Luis, 1984)

Passeig al voltant de l'ermita (ca. 1982)

indicant que Perseu s'associa a Sant Jordi, paradigma de guerrer i cavaller, qui representa el capdavanter de la lluita anti sarraïna, i Andròmeda s'interpreta com l'Església que necessita ser protegida dels seus enemics (els sarraïns) encara que, tal com apunta Pérez Guillén, en 1772 els enemics de l'Església caldria buscar-los més en l'*Encyclopédie* que en Berberia.

Continua explicant el mateix autor que l'associació del quadrat, símbol del món terrenal, emmarca el mite de Perseu, mentre que el cercle, la cúpula de mitja taronja amb el grup d'àngels cantors, representa el món celestial. El pas del món terrenal al celestial es fa mitjançant les quatre petxines en les quals es representen als arcàngels Miquel, Gabriel i Rafael, a més de l'Àngel de la Guarda.

Podem concloure que l'ermita té un doble valor simbòlic: el religiós i l'educatiu-cultural.

2.7 Rendibilitat social

Una de les principals garanties per a la conservació del patrimoni cultural la constitueix la funció social.

És lògic pensar que en algun moment la Corporació provincial es plantejarà què fer amb l'ermita, per això oferim aquesta proposta d'ús que pose en valor tant l'edifici com el seu contingut, seguint una de les

tendències actuals: la valoració del patrimoni cultural en el seu conjunt i *in situ*: monuments, centres històrics, paisatges culturals, béns mobles, etc. en el mateix espai en què van sorgir. Tot això amb la finalitat de convertir l'ermita en un espai artístic i cultural respectant la seua pròpia història.

Som conscients que una hipotètica aglomeració de visitants podria ser una amenaça per a l'entorn, trencant la pau i alterant el paisatge, per això proposem crear un recurs cultural i no un "producte" cultural.

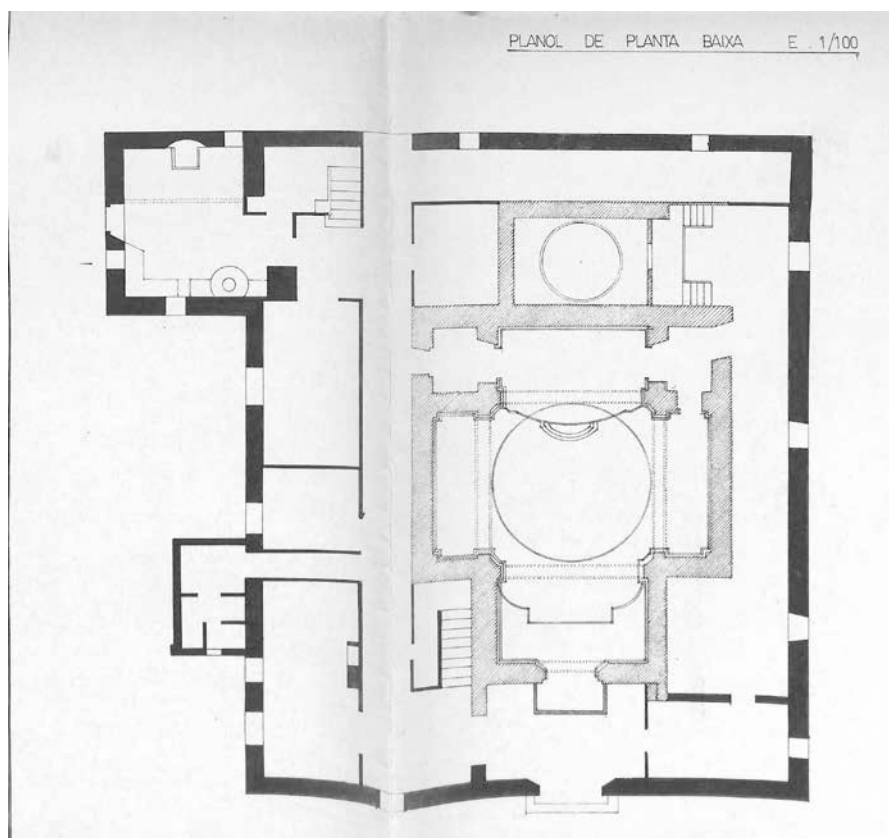
Amb aquest projecte es pretén fer realitat la idea desenvolupada per Alfons Roig a mitjans dels anys setanta del segle XX. Ell pretenia crear una Fundació amb la finalitat de "fomentar l'estudi de l'art i la cultura en tots els seus aspectes i de tots els pobles". L'aspecte fonamental seria "posar en relació unes cultures amb altres perquè s'enriquisen mútuament i contribuïsquen d'aquesta manera a augmentar els valors de la persona humana ..."

Alfons Roig pretenia donar a la dita fundació tant l'ermita com la seua col·lecció de pintura (obres de Kandinsky, Manessier, Julio González, etc.) i la seua biblioteca especialitzada en art. D'aquesta fundació havien acceptat ser patrons persones tan significatives com Eusebi Sempere, Matilde Salvador, Manuel Broseta,

Joaquín Maldonado Almenar, Trinidad Simó, Joan Fuster, Andreu Alfaro, Vicent Ventura, Martín Domínguez, Sanchis Guarner, Joan Gaspar, Josep Maria Castellet, Cirici Pellicer, Vicente Castellà, Maruja Comenge, Rafael Cerezo, Marisa Laporta, Pablo Serrano, Juana Francés, José Luis Aranguren, Fernández de l'Amo, Fernández Alba, María Zambrano, Nina Kandinsky, etc.

Aquest desig el coneixem per un informe realitzat per Vicent Ventura datat en març de 1976. Davant la pretensió dels nous propietaris del convent de parcel·lar el terreny i dedicar-lo a edificacions de caràcter turístic, Ventura es dirigeix a amics, deixebles i coneguts d'Alfons Roig per demanar-los la seua col·laboració econòmica amb la finalitat d'adquirir els terrenys que envoltaven l'ermita i evitar que perdera el seu caràcter, encara que no descartava la possibilitat que l'Ajuntament de Llutxent paralitzara l'especulació del convent i el restaurara.

En aquest informe, Vicent Ventura descriu l'ermita com un "centre natural de trobada de personalitats de diverses nacionalitats" per la qual havien passat: els germans de la Comunitat de Taizé; la vídua del pintor Kandinsky; l'especialista en art religiós pare Regamey; el president de l'Associació de crítics d'art i director del museu de París, Jacques

ció pictòrica havia d'estar exposada permanentment per a gaudi dels visitants i, al costat d'ella, la seua biblioteca, ambdues accessible als usuaris:

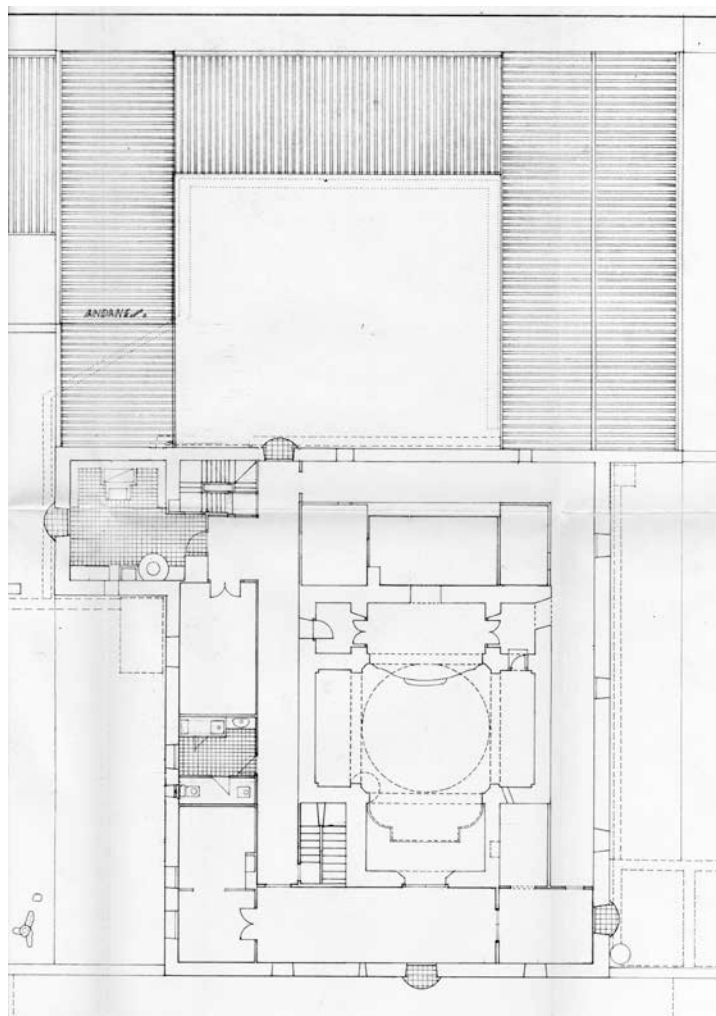
“[...] tanto las pinturas como la biblioteca están en un espacio arquitectónicamente digno, en el término de tres años y de manera que el público interesado tenga fácil acceso. La sala donde se expongan llevará el nombre del donante”.

Al costat d'aquestes dues col·leccions s'ubicaria també l'arxiu de l'ermita, que inclou el de la família Rius-Monfort (els antics administradors de l'ermita), i l'arxiu personal d'Alfons Roig. L'ermita es podria convertir en un centre cultural amb la denominació “Ermita de Llutxent-Casa Museu Alfons Roig”.

Plànol planta baixa ermita (Ximo Sanchis, 1981)

Lassaigne; el pintor Manessier, qui havia donat uns vitralls a l'ermita, etc. Segueix enumerant personalitats de l'estat espanyol i continua amb valencians: Matilde Salvador, Ramos Armero, Eusebi Sempere, Andreu Alfaro, Joan Fuster, Trinidad Simó, Vicent Ventura, Boix, Heras i Armengol, Equip Realitat i Equip Crònica, etc.

D'aquest informe es desprèn que Alfons Roig pretenia crear una Fundació que albergara tant la seua pinacoteca com la seua biblioteca (ambdues van ser posteriorment donades a la Diputació de València el juliol de 1985 en agraïment a la restauració de l'ermita). La nostra proposta és dur a terme la idea del pare Roig i que ambdues col·leccions s'ubiquen en el futur a l'ermita. D'aquesta manera no només compliríem amb el seu projecte de crear un espai cultural sinó que, a més, faríem realitat la seua disposició testamentària, en la qual va instituir que la seua col·lec-

Plànol planta alta ermita (Ximo Sanchis, 1981)

Josep Monter, en un article publicat al suplement cultural del diari *Levante*, el divendres 5 de gener de 2001, acabava amb aquestes paraules:

“A més de la biblioteca, l'Alfons també va fer donació de la seua pinacoteca, que dorm (ben custodiada) als magatzems de la Diputació: contra el seu desig testamentari, que demanava posar a l'abast del públic conjuntament els llibres i les obres d'art. Potser algun dia...”

Aquest és el nostre desig, posar en valor l'ermita de Llutzent i convertir-la en la Casa-Museu d'Alfons Roig. I que en ella es diposite tot el patrimoni bibliogràfic i documental que un dia va formar part d'ella, però també la col·lecció pictòrica d'Alfons Roig.

Seguint amb aquesta proposta es podrien establir dues zones. La primera ocuparia tota la planta baixa, establint un recorregut per la capella i continuant per la part de l'habitatge, en la qual es recrearia l'habitació d'Alfons Roig, amb la seua taula de treball; l'antiga escola, amb mobiliari d'època i els cartells de lectura que es conserven; la cuina amb taulellets del segle XVIII i el pati amb les seues dependències, algunes de les quals conserven estris quotidians de l'ermita. A la dreta del pati hi ha una gran construcció que en el seu dia va ser almàssera i que bé podria habilitar-se com a sala per a exposicions, conferències, tallers, etc, realitzant les millores necessàries.

A la planta alta, les dues sales més grans es destinarien una a sala d'exposició permanent i l'altra a sala d'investigadors, a més de la de treball dels tècnics (conservador i arxiver-bibliotecari). El passadís que envolta la capella per la zona nord es podria utilitzar com a dipòsit per ubicar la biblioteca i els diferents fons documentals.

Interior de l'ermita (R. Mascarell, 2017)

Pel que fa a la dependència administrativa d'aquest centre cultural, considerem que seria una càrrega insostenible per al municipi, tenint en compte la despesa de personal (dos tècnics i personal de seguretat) i el de manteniment; per tant hauria de ser la Diputació (ajuntament d'ajuntaments) qui ho assumira i ho considerara com un exemple de descentralització cultural. Un centre que tindria un important impacte econòmic en el poble i en els del seu entorn.

Conclusions

Després de la valoració realitzada podem concloure que l'ermita de Llutzent té un important valor arquitectònic, artístic i simbòlic, amb una gran coherència tipològica, íntimament integrada en l'entorn i amb una singularitat excepcional. Però, sobretot, té la possibilitat d'esdevenir un centre cultural. Un lloc de trobada sense perdre la seua identitat, la seua tranquil·litat, la seua pau i el seu silenci.

L'ermita de Llutzent, tal com deia el mateix Alfons Roig, és “un refugi de pau, silenci i aïllament, valors difi-

cils de trobar enlloc”, a més d'un espai d'experiència religiosa: “la llum de l'hivern torna espirituals totes les coses de Llutzent”.

NOTES.-

1. REIG FERRER, Ana M^a: «L'ermita de Llutzent i els seu patrimoni cultural», en *Almaig: estudis i documents*, nº 32 (2016), p. 74-83.
2. SUCÍAS APARICIO, Pedro, (ca. 1876), *Templos a la Santísima Virgen en el Reino de Valencia: Estudio de todas las Iglesias Parroquiales Conventos Santuarios y Ermitas que están bajo el título de la Santísima Virgen en el Reyno de Valencia*, mss., Llutzent (tomo II, p. 54-59), p. 58-59.
3. LLORENTE OLIVARES, Teodoro (1980), *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia: Valencia*. Valencia, Albatros ediciones, p. 795.
4. SARTHOU CARRERES, Carlos y MARTÍNEZ ALOY, José (ca. 1920), “Provincia de Valencia”, en *Geografía general del Reino de Valencia*, Barcelona, Alberto Martín, [1920-1927], pp. 55-56.
5. REIG FERRER, Ana M^a: «L'escola de l'ermita de Llutzent: el projecte d'un il·lustrat», en *Almaig: estudis i documents*, nº 31 (2015), p. 127-133.
6. REIG FERRER, A. M^a, CHILET LLÁCER, B. i CERDÀ i BALLESTER, J.: «L'ermita de la Mare de Déu de la Consolació de Llutzent: història d'una fundació», en *Almaig: estudis i documents*, nº 28 (2012)
7. COMES, Vicent (2008), “El contexto histórico de Alfons Roig”, en *Alfons Roig 1903-1987: una vida dedicada a l'art*, València, MuVIM, p.25-65.
8. PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente (1991), *La pintura cerámica valenciana del siglo XVIII: barroco, rococó y academicismo clasista*. Valencia, Edicions Alfons el Magnànim. I
9. PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: “Del barroco calderoniano a la sacralización rococó: Perseo y Andrómeda”, en *Goya. Revista de Arte*, nº 187-188 (1985), p. 90-96.
10. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, Francisca (2002), *El patrimonio cultural: la memoria recuperada*, Gijón, Trea, p. 385.
11. Biblioteca MuVIM. Arxiu Alfons Roig, C. 5/17
12. Biblioteca MuVIM. Arxiu Alfons Roig, C. 3/40. Acta de donació (12-07-1985)
13. Citado por XIMO GARCÍA-ROCA (2008) “Alfons Roig, resistència i submissió”, en *Alfons Roig, 1903-1987: Una vida dedicada a l'art*, València, MuVIM, p.145.

